

ВІДГУК
офіційного опонента
Ліпіна Миколи Вікторовича
на дисертаційну роботу
Куртого Олега Ярославовича
«САМОПІЗНАННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО
ДИСКУРСУ»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 033 – Філософія

Дисертаційне дослідження Куртого Олега Ярославовича «Самопізнання як категорія філософсько-освітнього дискурсу» присвячене актуальній та водночас недостатньо розробленій проблемі сучасної філософії освіти – осмисленню самопізнання не лише як психологічного чи педагогічного феномену, а як фундаментальної категорії філософсько-освітнього мислення. Актуальність обраної теми зумовлена глибокими кризовими процесами у сучасній освіті, що виявляються у втраті особистісно-розвивального змісту навчання, домінуванні утилітарно-прагматичних орієнтацій, фрагментації освітнього досвіду та дедалі помітнішому послабленні внутрішньої мотивації до навчання. За таких умов особливої ваги набуває потреба у теоретичному переосмисленні самої сутності освіти, її цілей, смислів та антропологічних підстав.

Дисертант слушно виходить із того, що сучасний філософсько-освітній дискурс часто обмежується або емпірично-прикладними підходами, або вузько-психологічним тлумаченням самопізнання (с. 20), внаслідок чого втрачається його власне філософський і категоріальний вимір. Саме тому звернення до самопізнання як до категорії, здатної розкрити внутрішню логіку освітнього процесу, є не лише теоретично виправданим, а й методологічно необхідним. У роботі переконливо показано, що освіта не може зводитися до передачі знань чи формування компетентностей, а повинна розглядатися як процес становлення людської суб'єктності, як спосіб входження людини у власну сутність через культуру, мислення, моральний та естетичний досвід.

Безперечною перевагою дисертації є те, що проблема самопізнання розглядається не ізольовано, а у широкому контексті «нового педагогічного

мислення», діалектичної традиції, історії європейської та української філософії, а також у зв'язку з питаннями ідентичності, пам'яті, свободи, духовного становлення особистості. Це дозволяє автору вийти за межі суто педагогічної проблематики та поставити питання про саму природу освіти як особливого способу людського буття.

Актуальність роботи посилюється також тим, що вона спрямована проти тенденцій редукції освіти до технологічних, менеджеріальних чи ринкових моделей. У цьому сенсі дисертація має не лише теоретичне, а й світоглядно-критичне значення, оскільки повертає у центр філософії освіти проблему розвитку особистості, її внутрішнього становлення, здатності до свободи, творчості та духовного самоздійснення.

Отже, тема дисертаційного дослідження є безумовно актуальною як у теоретичному, так і у культурно-освітньому вимірах, відповідає сучасним запитам філософії освіти та має вагомим значення для подальшого розвитку філософсько-освітнього дискурсу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та методології дослідження.

Наукові положення, висновки та результати дисертаційного дослідження Куртого Олега Ярославовича є достатньо обґрунтованими, внутрішньо послідовними та концептуально цілісними. Обґрунтованість роботи забезпечується насамперед чітко визначеною методологічною основою, логікою розгортання дослідження та широкою джерельною базою, яка охоплює як класичну філософську літературу, так і сучасні філософсько-освітні, педагогічні та психологічні дослідження.

Методологічною основою дисертації виступає діалектичний підхід, який автор не просто декларує, а послідовно реалізує у самому способі розгортання змісту свого дослідження. Саме це дозволяє йому розглядати самопізнання не як окрему психологічну функцію чи емпіричний феномен, а як процесуальну та категоріальну форму становлення людської суб'єктивності. Важливо, що діалектика у роботі постає не лише як метод теоретичного аналізу, але і як спосіб

осмислення самої освітньої реальності та самопізнання. «Теоретична діалектика, будучи взятою неушкоджено, а гранично цілісно, *сама постає способом самопізнання*» (с. 36). Такий підхід є методологічно продуктивним і відповідає предмету дослідження.

Позитивної оцінки заслуговує спроба автора органічно поєднати «діалектико-логічний метод» із принципами історизму, системності, єдності логічного та історичного, а також залучає феноменологічний і герменевтичний підходи. Це дозволяє уникнути однобічності та здійснити багатовимірний аналіз феномену самопізнання. Зокрема, історико-філософський аналіз концепту «пізнай самого себе» дає змогу показати генезу проблеми у європейській та українській філософській традиції, а герменевтичний вимір дослідження відкриває можливість інтерпретації освіти як простору смислотворення та духовного впізнавання людиною себе у світі культури.

Важливим свідченням обґрунтованості дисертації є логічна відповідність між об'єктом, предметом, метою та завданнями дослідження. Усі структурні елементи роботи взаємопов'язані між собою та послідовно реалізуються у змісті розділів і підрозділів дисертації. Поставлена мета – розкрити зміст самопізнання як категорії філософсько-освітнього дискурсу у контексті нового педагогічного мислення, досягається через системний аналіз природи категоріальності, історико-філософського розвитку концепту самопізнання, а також через дослідження етичного, естетичного та антропологічного вимірів освіти.

Достатньо переконливими є й основні висновки дисертації. Автор аргументовано доводить необхідність введення категорії самопізнання у структуру філософсько-освітнього дискурсу, розкриває освіту як процес самовпізнавання людини у світі культури та обґрунтовує значення морального, естетичного і творчого вимірів у становленні цілісної особистості. Особливої уваги заслуговує ідея про те, що справжня освіта можлива лише за умов формування нового педагогічного мислення, зорієнтованого не на зовнішню функціональність, а на розвиток людини як духовної та вільної істоти.

Загалом дисертація демонструє належний рівень філософської культури автора, вміння працювати з теоретичним матеріалом, здатність до концептуального узагальнення та самостійного мислення. Наукові положення й висновки роботи є аргументованими, методологічно виваженими та відповідають поставленій меті дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження» здійснено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз проблеми самопізнання у сучасному гуманітарному знанні та обґрунтовано концептуальні засади її філософсько-освітнього осмислення. Автором показано міждисциплінарний характер проблеми самопізнання та виявлено відсутність цілісного категоріального розуміння цього феномену у сучасному філософсько-освітньому дискурсі. Дисертант переконливо доводить, що більшість сучасних педагогічних і психологічних досліджень редукують самопізнання до рефлексії, самоаналізу чи самостереження, залишаючи поза увагою його онтологічний, антропологічний та екзистенційний виміри. «У більшості вітчизняних публікацій самопізнання в освітньому процесі розглядається зазвичай достатньо поверхово. ... дослідники ... виокремлюють такі компоненти самопізнання, як самосприймання, рефлексія, самооцінка, самостереження і самоаналіз, що засвідчує вузько-психологічне тлумачення самопізнання в освіті» (с. 19-20)

Важливим результатом дослідження є здійснена реконструкція основних філософських підходів до самопізнання – епістемологічного, практично-конститутивного, феноменологічного та діалогічного. Автор демонструє високий рівень роботи з сучасною англійською філософською літературою, що дозволяє показати багатовимірність феномену самопізнання та виявити методологічні обмеження суто аналітичного трактування проблеми.

Суттєвим науковим результатом є обґрунтування положення про те, що самопізнання не може бути зведене до внутрішньої інтроспекції або знання суб'єкта про власні ментальні стани, а повинно розглядатися як процес становлення

особистості через культуру, діяльність, моральний вибір та взаємодію з Іншим. У цьому контексті особливу увагу привертає аналіз практично-конститутивного підходу в межах якого людина розглядається як така, «яка пізнає себе не стільки через споглядання або інтроспекцію, як в епістемологічному підході, скільки через практичне становлення – у вчинках, у прийнятті зобов'язань, у самоздійсненні та моральному виборі. Саме завдяки тому, що суб'єкт діє, ставить цілі, розмірковує над вибором і несе моральну відповідальність, він формує своє «Я» – тобто пізнає і створює себе водночас» (с. 27).

Одним із найбільш вагомих результатів першого розділу є методологічне обґрунтування теоретичної діалектики як найбільш адекватного способу філософсько-освітнього дослідження самопізнання. Автор послідовно доводить, що діалектика повинна розглядатися не як зовнішній інструмент аналізу, а як логіка самого процесу самопізнання та саморозвитку людського буття. Особливо продуктивним є розуміння діалектики як «мислячої педагогіки» та способу сутнісного мислення.

Важливим теоретичним здобутком першого розділу є обґрунтування розуміння освіти як процесу становлення людської суб'єктивності. Освіта у дисертації постає не як механізм трансляції знань чи адаптації до соціальних структур, а як простір самопізнання, у якому людина входить у власну сутність через культуру, мислення, моральний та естетичний досвід. «Освіта у цьому контексті розглядається не як сукупність інституційних практик трансляції знань, вмінь і навичок, а як особливий простір формування людської суб'єктивності, у якому самопізнання виконує смислотворчу та регулятивну функцію. Такий підхід дозволяє вийти за межі суто психологічного або педагогічного тлумачення самопізнання та осмислити його як насамперед філософську проблему» (31 с.)

На окрему увагу заслуговує здійснений автором аналіз категоріальності філософсько-освітнього дискурсу та спробу осмислити самопізнання саме як категорію, що виражає єдність мислення і буття у структурі освітнього процесу. «Ми переконані, що без самоусвідомлення свого категоріального ладу, рівним чином – і категоріального ладу мислення як такого, філософія освіти не здатна

виконувати свою місію – бути критичною аналітикою існуючих педагогічних теорій та педагогічних практик» (с. 44) Такий підхід дозволяє дисертантові вийти за межі емпіричного чи психологічного розуміння освіти та надати дослідженню виразного філософського характеру. «Теоретично аналізуючи самопізнання як категорію філософсько-освітнього дискурсу, *ми самі повинні входити у ситуацію самопізнання*, а не просто описуємо її ззовні, ми самі маємо занурюємось думкою (та всіма почуттями своїми) в істотність освітнього процесу, в діалектику освітнього процесу, зсередини його товщі виокремлюючи ті виміри самопізнання, які постають принциповими, «вузловими» у цій реальності» (с. 36)

У другому розділі «Зміст концепту «пізнай самого себе» (або самопізнання) в історії світової та вітчизняної філософії» дисертаційного дослідження Куртий О. здійснює цілісну історико-філософську реконструкцію концепту «пізнай самого себе» як одного з фундаментальних принципів європейської духовної традиції. Автор переконливо показує, що самопізнання від античності до німецької класичної філософії постає не лише як епістемологічна проблема, але як форма духовного, морального та онтологічного самоздійснення людини.

Важливим результатом є розкриття діалектики самопізнання як процесу становлення самосвідомості через Іншого, що особливо ґрунтовно показано у рецепції філософії Гегеля. Автор доводить, що самопізнання не може бути замкненим актом внутрішньої рефлексії, а формується через взаємне визнання, соціальну взаємодію та історичний рух духу. «Самопізнання тут розгортається як розвиток універсального самосвідомого духу, що синтезує всі попередні рівні свідомості й стає цілісним знанням, яке не є ні суто суб'єктом, ні суто об'єктом, але їхнім тотожним єднанням у діалектичному процесі.» (71 с.)

Одним із найбільш суттєвих результатів другого розділу є обґрунтування того, що самопізнання у європейській філософській традиції поступово трансформується від моральної та духовної практики до проблеми суб'єктивності, свободи та самотворення особистості. Особливо переконливо це показано на матеріалі філософії Відродження, Просвітництва, романтизму та німецького ідеалізму. «Самопізнання – це творчий акт. Людина творить себе, пізнаючи себе.

Самопізнання тут – не відкриття, а самотворення» (с. 65). Значущим науковим результатом другого розділу є розкриття зв'язку самопізнання зі свободою, моральною відповідальністю, творчістю та формуванням людської суб'єктивності. Автор послідовно показує, що самопізнання у класичній європейській традиції є не лише актом свідомості, а способом становлення людини як вільної та відповідальної істоти. «Самопізнання стає моральним завданням: не просто усвідомити, хто я є, а утвердити себе як морального агента» (с. 67).

У третьому розділі дисертації «Розуміння освіти як самопізнання у контексті нового педагогічного мислення» автором здійснено цілісний філософсько-освітній аналіз педагогічного мислення та розкрито розуміння освіти як самопізнання. «Педагогічне мислення виступає здатністю людини адекватно здійснювати свою діяльність у тій – найсладнішій і найвищій – сфері, де відбувається невинне становлення людської суб'єктивності» (с. 93). Обґрунтовано концепцію «нового педагогічного мислення» як альтернативи «традиційному» суб'єкт-об'єктному підходу в освіті. Автор доводить, що сутність педагогічного мислення полягає не у володінні окремими методиками чи технологіями навчання, а у здатності здійснювати освітній процес як простір становлення людської суб'єктивності. «Нове педагогічне мислення» пов'язується із верховенством суб'єкт-суб'єктних стосунків, духовним виміром педагогічного спілкування та орієнтацією на цілісне формування особистості.

Суттєвим теоретичним здобутком дисертації є обґрунтування концепції культури як «третього суб'єкта» освітнього процесу. Автор доводить, що зміст освіти не може залишатися лише зовнішнім «матеріалом» для засвоєння, а має поставати живим простором культури, який сам активно формує людську суб'єктивність. Саме культура у такому розумінні стає справжнім учасником педагогічного процесу. «Пробудження, активація та розгортання змісту *«третього суб'єкта»* як *форм істинної культури* дозволяє знайти гармонійне вирішення протиріччя між *навчанням і вихованням*, яке в принципі нерозв'язне в умовах нинішніх традиційних педагогічних практик та шляхів адекватного осмислення

яких не знає так звана «теоретична» педагогіка, ззовні зчленовуючи ці сторони освітнього процесу» (с. 106)

У роботі переконливо доведено, що «вся освіта і всяка освіта є в кінцевому підсумку світоглядною» (с. 107), оскільки будь-який освітній процес так чи інакше формує ставлення людини до світу, інших людей та самої себе. Світогляд у дисертації розглядається не як сукупність абстрактних поглядів, а як форма самосвідомості та спосіб духовно-практичного буття людини.

Повнота викладення результатів досліджень в опублікованих працях.

Результати досліджень опубліковані у 13 наукових працях, у тому числі: 4 у наукових фахових виданнях України; 9 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій. За темою дисертації зараховано 13 публікацій.

Опубліковані матеріали повністю відображають зміст дисертації та відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. №44.

Попри незаперечні наукові здобутки автора у цій дисертації, вона має певні дискусійні моменти, що дозволяє сформулювати наступні **зауваження** до рукопису дисертації:

1. Куртий О. ґрунтовно й аргументовано обстоює плідність діалектики як методологічної основи дослідження сфери освіти. Автор послідовно доводить, що «сама діалектика являє собою поступовий процес самопізнання саморозвитку об'єктивної дійсності (природи, історії і культури), а тому саме вона є адекватним шляхом розкриття самопізнання як категорії філософсько-освітнього дискурсу» (с. 143). Такий підхід безперечно є концептуально цілісним і методологічно продуктивним. Водночас він викликає певні теоретичні запитання. У дисертації автор також виокремлює герменевтичний метод (с. 32), феноменологічний підхід (с. 31) та історико-філософський метод (с. 32), однак саме діалектика фактично отримує статус єдиного способу справжнього самопізнання. Більше того, дисертант наголошує, що «сама діалектика як логіка абсолютно продуктивна при розгляді

освітньої діяльності. ... Освіта є наскрізь діалектичною ...» (с. 38). У зв'язку з цим потребує додаткового уточнення питання про методологічний статус інших підходів, залучених у роботі. Якщо діалектика як логіка визнається «абсолютно продуктивною» у дослідженні освіти, то яким є власний евристичний потенціал феноменологічного, герменевтичного та історико-філософського методів і чи не виникає тут ризик певного методологічного монізму?

2. У дисертації автор переконливо обґрунтовує визначальне значення мислення для здійснення освіти як процесу становлення людської суб'єктивності та послідовно розгортає концепцію «нового педагогічного мислення». Разом із тим виникає питання щодо самої доречності акценту на «новизні» педагогічного мислення, особливо враховуючи, що згадки про нього виникають ще у 80-х роках минулого століття. Якщо взяти до уваги гегелівське розуміння мислення, а також гайдегтерівську ідею внутрішньої спорідненості мислення і навчання, то можна припустити, що проблема сучасної освіти полягає не стільки у відсутності «нового» мислення, скільки у дефіциті мислення як такого. У цьому контексті потребує додаткового прояснення питання: чи йдеться у дисертації про принципово новий тип педагогічного мислення, чи радше про повернення освіти до її власної мислячої сутності, втраченої в умовах домінування технологічного та інструментального підходів до навчання.

3. У дисертації самопізнання послідовно відрізняється від самоаналізу та інтроспекції. У зв'язку з цим хотілося б уточнити: у чому, на думку автора, полягає відмінність між самопізнанням і саморефлексією?

Висновок про дисертаційну роботу. Дисертаційна робота Куртого Олега Ярославовича «Самопізнання як категорія філософсько-освітнього дискурсу», за своїм змістом відповідає спеціальності 033 – Філософія, є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке присвячене актуальній проблематиці в галузі філософії освіти, гносеології, антропології. Матеріали дослідження об'єктивно аналізуються і влучно узагальнюються, висновки та пункти новизни мають всебічне обґрунтування. Обрані методологія та джерела дослідження сприяють

забезпеченню достовірності наукових результатів дисертації, котра однозначно має множину елементів наукової новизни.

Висновки, здобуті внаслідок дослідження, апробовано на низці вітчизняних та міжнародних конференцій. Основні результати роботи висвітлені у наукових публікаціях різних рівнів. У цілому автор виконав дисертаційне дослідження на достатньому професійному рівні. Висловлені зауваження не ставлять під сумнів якість роботи, суттєво не вплинули на результати роботи, а можуть стати основою для подальших розвідок дисертанта.

Подана дисертаційна робота «Самопізнання як категорія філософсько-освітнього дискурсу» Куртого О. Я. відповідає спеціальності 033 – Філософія, відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а саме вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. №44, а здобувач Куртий Олег Ярославович заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія.

Офіційний опонент:

доктор філософський наук, доцент,
професор кафедри філософії, соціології
та політології Державного торговельно-
економічного університету

Микола ЛПН